

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een vergeefse strijf tegen zelfverrijking bij de WIC: De mislukte missie van Abraham Houtman, 1722-1723

Kok, G. de

Citation

Kok, G. de. (2015). Een vergeefse strijf tegen zelfverrijking bij de WIC: De mislukte missie van Abraham Houtman, 1722-1723. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 34(2), 60-76. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4306222>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4306222>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Een vergeefse strijd tegen zelfverrijking bij de WIC

De mislukte missie van Abraham Houtman, 1722-1723

Gerhard de Kok¹

Abstract

Illegal private trade was widespread among servants of the Dutch West India Company (WIC) on the West-African Gold Coast, much to the chagrin of its directors. These directors launched a substantive reorganization plan in 1722. Not only were the highest managers on the Gold Coast replaced by 'incorruptible' men of high status, the terms on which servants could conduct trade with Africans were also altered. The plan looked good on paper, however, in practice it failed to achieve its aims. The 'incorruptible' new managers either died quickly, were incapable or engaged in illegal business themselves. In addition, the new trade rules did not fit the reality of the trade in West-Africa. This article deals with this failed attempt to root out illegal private trade in the Dutch forts and factories on the Gold Coast.

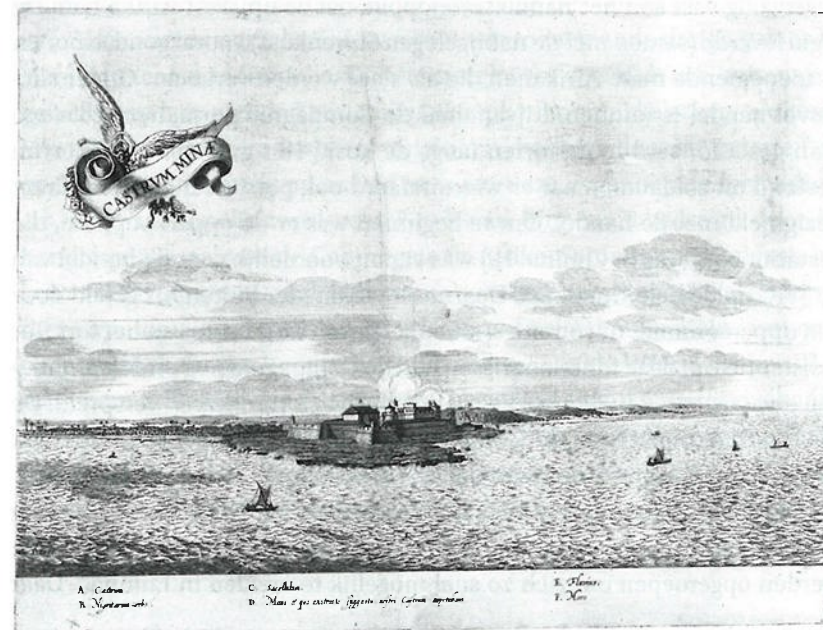
Op 25 september 1722 arriveerde het fregatschip *Nieuwe Faam* op de rede van Elmina, waar het grootste Nederlandse handelsfort op de West-Afrikaanse Goudkust was gevestigd. Aan boord was de ongeveer zestigjarige Abraham Houtman, een voormalige koopman, die van de bewindhebbers van de West-Indische Compagnie (WIC) een bijzondere opdracht had meegekregen.² Samen met de burgemeesterszoon en de domineeszoon die hem vergezelden, moest hij een einde maken aan de 'quaal van particuliere handelinge' die het personeel van de Compagnie massaal had 'geïnfecteert'.³ Volgens de bewindhebbers in Nederland was de situatie

1 Mijn dank gaat uit naar Anita van Dissel en Henk den Heijer voor hun bijdragen aan de totstandkoming van dit artikel.

2 Nationaal Archief (NA), WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723. De geboortedatum van Houtman is niet bekend. Uit een brief geschreven in 1723 valt op te maken dat Houtman toen 62 jaar oud was. Ibidem Houtman aan heren Tien 12 mei 1723.

3 De bewoording is afkomstig van directeur-generaal Willem de la Palma. NA, WIC, 1.05.01.02, inv. nr. 97, De la Palma aan Heren Tien, 26 juni 1702.

op de Goudkust volledig uit de hand gelopen en dienden de bedienden, zoals het personeel wel werd genoemd, vooral hun 'eijgen baatzucht'.⁴ Houtman en zijn twee metgezellen hadden geen enkele ervaring met de Afrikaanse handel, maar dat werd als een voordeel beschouwd: deze heren waren tenminste nog niet gecorrumpeerd door de kwade gewoonten die waren ingeslepen op de Goudkust.⁵ De reorganisatiepoging liep echter uit op een grandioze mislukking. Binnen een jaar waren de drie nieuwkomers begraven op de Nederlandse begraafplaats in Elmina, terwijl de bedienden zich met hand en tand verzetten tegen de nieuwe regels. Enkele jaren later moesten de bewindhebbers erkennen dat ze de plank volledig hadden misgeslagen met de aanstelling van Abraham Houtman. Zijn verhaal vormt een dramatische episode in de geschiedenis van de Nederlandse handel op de Goudkust. Het toont ook aan dat de privéhandel van WIC-bedienden op de Goudkust niet alleen nadelig was voor de Compagnie.

Gezicht op het Fort Elmina ca. 1636-1644. Ets door Jan van Brosterhuizen, naar Frans Post. Collectie Rijksmuseum.

4 NA, WIC WIC 447, vergadering Kamer Amsterdam 16 juni 1722.

5 NA, WIC 447, Secrete notulen, Kamer Amsterdam aan Kamer Zeeland, donderdag 18 juni 1722.

De WIC op de Goudkust

De eerste handeling van Houtman na aankomst in Elmina, was het ontslaan van directeur-generaal Willem Butler. Butler was een oudgediende van de WIC, die al in 1705 op de Goudkust was aangekomen en langzaam was opgeklommen tot de hoogste functie.⁶ Hij werd door de bewindhebbers klakkeloos opzijgeschoven ten gunste van een nieuweling, omdat hij zich schuldig zou hebben gemaakt aan privéhandel en verwaarlozing van de boekhouding. Nog op de dag van aankomst vond in Elmina een plechtige bijeenkomst plaats waarin de officiële aanstelling van Houtman als directeur-generaal werd voorgelezen, ten overstaan van de aanwezige bedienden. Een stelletje 'luisaarts' en 'dronkaarts', zo zou Houtman hen later beschrijven.⁷ De Goudkust was destijds een belangrijke bezitting van de WIC. De Compagnie had er meer dan tien forten en factorijen en hield angstvallig vast aan het handelsmonopolie dat ze op West-Afrika had. De regio leverde (samen met de nabijgelegen Slavenkust) vooral goud, ivoor en in toenemende mate Afrikanen die als slaaf werden verkocht. Om er succesvol handel te kunnen drijven, had de Compagnie permanent zo'n 250 man gestationeerd in de forten langs de kust.⁸ Het grootste deel hiervan bestond uit soldaten, maar er was uiteraard ook personeel dat zich direct bezighield met de handel. Om te beginnen was er de opperkoopman, die gestationeerd was in Elmina. Hij was verantwoordelijk voor de handel van de WIC op de hele Goudkust. Daarnaast werd ieder buitenfort geleid door een oppercommies of commies, afhankelijk van de grootte van het fort. Ter assistentie van deze functionarissen had de Compagnie nog ondercommiezen en assistenten in dienst, die over de diverse forten waren verspreid. De hoogste functionaris op de Goudkust was de directeur-generaal, die ook eindverantwoording droeg voor de handelsresultaten.⁹

De eerste dagen na zijn installatie was Abraham Houtman druk bezig met het rondzenden van missiven naar de buitenforten; alle commiezen werden opgeroepen om zich zo snel mogelijk te melden in Elmina.¹⁰ Daar

6 Jan Clement, *West-Indische Compagnie op de Goudkust* (bronnenpublicatie op cd-rom) deel I: Butler's bittere jaren. About Willem (William) Butler.

7 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723.

8 Harvey M. Feinberg, *Africans and Europeans in West-Africa: Elminans and Dutchmen on the Gold Coast during the Eighteenth Century* (Philadelphia 1989) 35.

9 Henk den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen 1997) 76-77.

10 NA, Nederlandse Bezittingen op de Kust van Guinea (NBKG), 1.05.14, inv. nr. 90, dagregister 26 september 1722.

zouden ze op de hoogte worden gebracht van de grote veranderingen die de Amsterdamse bewindhebbers enkele maanden daarvoor in het West-Indisch Huis in Amsterdam bedacht hadden.

Streng optreden

Voor bewindhebbers van de grote monopolistische handelscompagnieën in de vroegmoderne tijd was het succesvol aansturen en controleren van bedienden in veraf gelegen handelsposten een ingewikkeld probleem. Zo worstelde de Verenigde Oost-Indische Compagnie gedurende haar hele bestaan met vraagstukken rond privéhandel in Azië.¹¹ De WIC kreeg te maken met soortgelijke problematiek. Na de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) leidde de Compagnie forse verliezen. In de periode 1713-1722 moest zelfs een recordverlies van f 4 miljoen in de boeken worden geschreven.¹² Eén van de oorzaken hiervoor was de toenemende dreiging voor het West-Afrikaanse monopolie. Die dreiging kwam enerzijds van buitenaf: tegen alle regels in redden particuliere kooplieden smokkelschepen uit naar West-Afrika. De bewindhebbers van de WIC besloten door het inzetten van oorlogsschepen streng op te treden tegen deze zogenaemde lorrendraaiers.¹³ Het monopolie werd echter ook van binnenuit bedreigd door het handelspersoneel van de Compagnie in Afrika. Sommige commiezen bleken er niet voor terug te schrikken om voor eigen rekening handel te drijven met lorrendraaiers, buitenlandse schepen of zelfs met kapiteins van compagnieschepen. Het hoogste bestuurscollege van de WIC, de Heren Tien, was ervan overtuigd dat deze praktijk 'dagelijks' voorkwam.¹⁴ Privéhandel zou echter kunnen leiden tot prijsstijgingen op de kust of tot verwaarlozing van de officiële werkzaamheden en was daarom verboden. Net zoals andere compagnieën, had ook de WIC maatregelen getroffen om privéhandel te

11 Zie bijvoorbeeld Frank Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (Alphen aan den Rijn 2005) 97-101 en Chris Nierstrasz, *In the Shadow of the Company: The VOC (Dutch East India Company) and its servants* (Leiden 2012) 79-87.

12 Henk den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (vierde herziene druk, Zutphen 2013) 177.

13 Zie hiervoor Ruud Paesie, *Lorrendrayen op Africa. De illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het achttiende-eeuwse monopolie van de West-Indische Compagnie, 1700-1734* (Amsterdam 2008) 58-61.

14 NA, WIC 55, Heren Tien aan Butler, 31 oktober 1718.

bestrijden.¹⁵ Alle bedienden moesten bij indiensttreding zweren zich verre te houden van 'eenige particuliere handeling of negotie'.¹⁶ Op de Goudkust was een fiscaal gestationeerd, wiens taak het onder meer was om illegale praktijken op te sporen en te bestraffen. Alle goederentransporten en handelstransacties moesten nauwkeurig worden geadministreerd en overgezonden naar de bewindhebbers in de Republiek. Daarnaast werden de handelsprijzen van alle uit Europa overgezonden koopmanschappen van tevoren vastgesteld in de 'marktbrief', zodat het voor commiezen lastig was om te frauderen met prijzen. Ook probeerden de bewindhebbers de goederen- en informatiestroom tussen West-Afrika en de Republiek volledig te controleren. Ze mochten scheepskisten van opvarenden op WIC-schepen doorzoeken en particuliere correspondentie door bedienden was niet zomaar toegestaan.¹⁷ Ondanks deze maatregelen wisten veel handelsbedienden aan de Goudkust zichzelf toch illegaal te verrijken. Dat blijkt onder meer uit de verdacht hoge nalatenschappen van enkele op de kust overleden functionarissen.¹⁸ Zij hadden dan ook genoeg mogelijkheden om privéhandel buiten het zicht van de bewindhebbers te houden. Zo konden ze goud, handelsgoederen en correspondentie naar de Republiek versturen via buitenlandse schepen en lorrendraaiers. Ook op WIC-schepen werd echter regelmatig illegaal goud verzonden door bedienden, niet zelden met medeweten van de kapitein. Toen de Amsterdamse bewindhebbers in februari 1722 op één van hun schepen een grote hoeveelheid goud onderschepten die toebehoorde aan directeur-generaal Willem Butler was de maat vol. Bewindhebber Nicolaas Sautijn uitte in een vergadering van de Amsterdamse kamer zijn onvrede over het wanbeleid op de Goudkust. De Amsterdamse bewindhebbers besloten dat de tijd rijp was voor grote veranderingen. Niet alleen moest Butler het veld ruimen; er moest ook een Oorlog tegen Privéhandel op poten worden gezet. De andere WIC-kamers

15 Zie voor soortgelijke maatregelen bij Engelse compagnieën onder meer Ann M. Carlos en Stephen Nicholas, 'Agency Problems in Early Chartered Companies: The Case of the Hudson's Bay Company', in: *The Journal of Economic History*, vol. 50, nr. 4 (december 1990) 835-875 en Santhi Hejeebu, 'Contract Enforcement in the English East India Company', in: *The Journal of Economic History*, vol. 65, nr. 2 (juni 2005) 496-523.

16 *Articul-brief van de Generale Nederlandsche Geoctroyeerde West-Indische Compagnie* (1675), artikel 36.

17 Over de scheepskisten: *ibid.* Fiscaal: Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven*, 77. Marktbrief: *ibidem*, 54-55. Administratie: NA, WIC 97, *provisieele instructie voor den ondercommisen*, ongedateerd. Ook bij de VOC was particuliere correspondentie door bedienden aan restricties onderhevig, zie Perry Moree, *Met vriend die God geleide. Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998).

18 Feinberg, *Africans and Europeans*, 39-40.

reageerden sceptisch op de wilde plannen van de Amsterdammers, maar de Kamer Amsterdam was machtig genoeg om haar zin door te drukken.¹⁹

Uit eerdere ervaringen konden de Amsterdamse bewindhebbers weten dat het weinig zin had om simpelweg de directeur-generaal te ontslaan en van zijn opvolger te eisen dat deze strenger zou optreden tegen privéhandel. Mannen die werden gepromoveerd tot directeur-generaal hadden doorgaans al jarenlange ervaring op de Goudkust en hadden een netwerk van vertrouwelingen opgebouwd. Die lange ervaring werd voor een zware functie als directeur-generaal noodzakelijk geacht, maar het staat tegelijk buiten kijf dat vrienden op de kust – ver buiten het toezicht van de bewindhebbers – elkaar de hand boven het hoofd hielden bij het overtreden van allerlei regels. Zo lijkt het erop dat directeur-generaal Joan Sevenhuijsen en zijn opperkoopman Willem Bosman elkaar rond 1700 beschermden. Na het aftreden van Sevenhuijsen kwam aan het licht dat het tweetal gezamenlijk 'de vervloekste schelmstukken' had uitgevoerd, waaronder natuurlijk privéhandel.²⁰ Hoewel zijn opvolger, Willem De La Palma, zich bij zijn aanstelling als directeur-generaal in 1702 voordeed als felle tegenstander van particuliere negotie, bleek ook hij er niet vies van. Na zijn overlijden in Elmina, werd ook in zijn nalatenschap verdacht veel goud aangetroffen.²¹

Ditmaal moest het dus anders. De Kamer Amsterdam wilde een betrouwbare buitenstaander naar Elmina sturen, iemand zonder vertrouwensnetwerk op de Goudkust. Daarnaast zou de directeur-generaal minder macht krijgen. Officieel was de hoogste Nederlandse autoriteit aan de Goudkust de Raad van Elmina, die naast de directeur-generaal bestond uit nog een aantal hoge functionarissen. In de praktijk kon de directeur-generaal echter als een dictator heersen over zijn ondergeschikten, wat de kans op wanbeleid en fraude vergrootte. Sautijn en zijn Amsterdamse collega's besloten daarom ook dat het van belang was om de Raad te versterken, om zo te voorkomen dat de nieuwe machthebber 'al te autoritatieff, en het bewindt der saaken al te veel meester' zou zijn.²² Het plan was om de Raad aan

19 NA, WIC 447, vergadering Kamer Amsterdam, 30 juni 1722. De bewindhebbers van de Kamer Maze (Rotterdam) schreven later in een boze brief dat ze zich niet aansprakelijk voelden voor eventuele negatieve gevolgen van deze 'noijtgehoorde veranderinge' die de Amsterdammers hadden voorbereid. *Ibidem* brief Kamer Maze aan Kamer Amsterdam, 10 september 1722.

20 NA, WIC 917, Nuijts aan Heren Tien, 13 november 1705.

21 Henk den Heijer, 'Troebelen op de Kust. Leven en werken van Willem de la Palma in West-Afrika, 1683-1705', in: M.A. Ebben, F.P. Wagenaar (red.), *De cirkel doorbroken. Met nieuwe ideeën terug naar de bronnen* (Leiden 2006) 128.

22 NA, WIC 447, secrete brief Kamer Amsterdam aan Kamer Zeeland, 18 juni 1722.

te vullen met nog twee gegoede lieden uit de Republiek en één betrouwbare functionaris met ervaring op de Goudkust.

Een nieuwe directie

De in Moskou geboren Amsterdammer Abraham Houtman zat in 1722 financieel aan de grond. Net als zijn vader Adolph (1627-1710) was hij lange tijd betrokken geweest bij de handel op Rusland. Zo verscheepte hij onder meer hennep, juchtleer en zijde richting Archangelsk en was hij in Amsterdam benoemd als 'commissaris voor den Archangelschen handel'.²³ Zijn aanvankelijke succes was echter niet blijvend en na 1720 stonden de zaken van Houtman er beroerd voor. Mede door zijn werkzaamheden als commissaris in Amsterdam, zal hij kennis hebben gemaakt met de Amsterdamse WIC-bewindhebber Sautijn. Die zag in de beroerde koopman een ideale kandidaat om de hervormingspoging op de Goudkust te leiden. Het kostte weinig moeite om zijn collega-bewindhebbers in Amsterdam daarvan te overtuigen, zoals blijkt uit een enthousiaste brief die de Amsterdamse kamer naar de Zeeuwse kamer stuurde. De Amsterdammers schreven dat ze nauwelijks konden geloven '(...) dat soodanighe man oijt tot het aanvaarden van diergelijke ampt gedisponeert soude hebben kunnen worden, ten waare de ongeluckige tijden hem van een groot gedeelte sijner goederen allenskens berooft, en gelijk als uijtgedrooght hadden (...)'.²⁴ Inderdaad was het zeldzaam dat iemand met enige status bereid was om af te reizen naar de Goudkust, een oord dat vanwege de hoge sterftcijfers bekend stond als 'het graf der blanken'.²⁵ Houtman had echter niets te verliezen, ook niet in zijn privésituatie. Zijn tweede vrouw Geertruijda Hovius was al in 1704 overleden en van zijn kinderen had alleen dochter Sebilla de kinderjaren overleefd.²⁶ Met een aanstelling als directeur-generaal hoopte Houtman ongetwijfeld iets van zijn vroegere kapitaal en status te herwinnen. De Amsterdamse bewindhebbers wilden naast een nieuwe directeur-generaal ook een nieuwe opperkoopman en een nieuwe oppercommies aanstellen om

23 Johan E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, II (herdruk 1963) 1036; P. de Buck, 'De Russische uitvoer uit Archangel naar Nederland in het begin van de achttiende eeuw (1703 en 1709)', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, 51 (1988) 174.

24 NA, WIC 447, secrete brief Kamer Amsterdam aan Kamer Zeeland, 18 juni 1722.

25 *Koloniale jaarboeken, maandschrift tot verspreiding van kennis der Nederlandsche en buitenlandsche overzeesche bezittingen* (Zutphen 1862) 246.

26 Stadsarchief Amsterdam (NL-SAA), begraafregisters voor 1811, 1159976. NL-SAA, doopregisters, 24158229.

de Raad van Elmina te versterken. Voor de eerste positie werd Cornelis van Echten aangesteld, de zoon van een Haarlemse burgemeester. De nieuwe oppercommies werd domineeszoon Anthony Paludanus. Waarschijnlijk betrof het de in 1678 geboren zoon van predikant Theodorus Paludanus uit Nederhorst den Berg.²⁷ Allebei waren het 'lieden, die niet alleen van een fatsoenelike geboorten, maar welkers conduites buyten reprôches syn'.²⁸ Verder moest Houtman bij aankomst in Elmina de commies Pieter van Schaagen aanstellen als lid van de Raad. Van Schaagen was al enige tijd op de Goudkust, waar hij aanvankelijk als kapitein van het garnizoen was gelegerd. Hij had het vertrouwen van de bewindhebbers gewonnen en was overgestapt naar een handelsfunctie.²⁹ De aanstelling van nieuwe leidinggevenden in Elmina moest vergezeld gaan van de introductie van nieuwe handelsregels voor de commiezen. Die nieuwe regels werden opgeschreven in een uitgebreide instructie die Abraham Houtman meekreeg van de Amsterdamse bewindhebbers.

Een plan omtrent de negotie

Het was voor de bewindhebbers van de Compagnie in de Republiek der Verenigde Nederlanden niet eenvoudig om zich een beeld te vormen van de dagelijkse handelspraktijk aan de Goudkust, een probleem waar hedendaagse historici ook mee kampen. Om meer inzicht te krijgen, stuurde de Kamer Amsterdam in juni 1722 een delegatie naar gewezen directeur-generaal Hiëronymus Haring in zijn woonplaats Haarlem.³⁰ Deze ontmoeting moet voor de bewindhebbers erg verhelderend geweest zijn. Hoewel er geen verslag van bewaard is gebleven, is wel duidelijk dat Haring uitgebreid heeft gesproken over de emolumenten die de bedienden op de Goudkust zichzelf toekenden. Een fatale weeffout in de manier waarop deze emolumenten werden geïnd, leidde namelijk tot een groot deel van de gelaakte fraude en privéhandel. Uit diverse bronnen is een aardig beeld te destilleren hoe de handelstransacties tussen de commiezen van de WIC en Afrikaanse handelaren verliepen. Bij afwezigheid van een lokale munteenheid, was de handel op de Goudkust een directe vorm van ruilhandel. In ruil voor

27 <http://stamboom.doevos.nl/getperson.php?personID=I1041531037> [bezoekt op 2-7-2015].

28 NA, WIC 447, brief Kamer Amsterdam aan Kamer Maze, 16 juli 1722.

29 Van Schaagen werd in 1721 door de Heren Tien benoemd als oppercommies. NA, WIC 55, Heren Tien aan Butler, 28 april 1722.

30 NA, WIC 447, vergadering Kamer Amsterdam 18 juni 1722.

uit Europa aangevoerde koopmanschappen (met name textiel, wapentuig en alcoholica) leverden Afrikaanse kooplieden vooral goud, ivoor en slaven. In de eerdergenoemde marktbrief stonden de onderlinge ruilverhoudingen van de Europese en Afrikaanse handelswaar. Bij iedere transactie brachten de commiezen echter een extra bedrag in rekening. Bij het inkopen van een mark goud (met een officiële waarde van f 320), brachten ze bijvoorbeeld drie engels goud (f 7,50) in rekening als emolumenten. Ook bij de inkoop van ivoor en slaven brachten ze een extra bedrag in rekening.³¹ Waarschijnlijk gebruikte men voor het berekenen van de hoogte van de emolumenten een speciaal goudgewichtje, het 'agterwigt'. Deze praktijk was op de Goudkust ontstaan zodat de commiezen uit de emolumenten die ze ontvingen geschenken voor Afrikaanse handelaren konden financieren. Dergelijke geschenken of 'vereringen' waren onmisbaar in de Afrikaanse handel. Willem Bosman, de opperkoopman die in 1702 een boek over de Goudkust publiceerde, wist te melden dat commiezen weliswaar geschenken kochten van hun emolumenten, maar dat ze er zelf ook een 'goed stuijvertje' aan overhielden.³² Een probleem met de ontstane praktijk was dat de commiezen in West-Afrika hun emolumenten zelf berekenden en inden, buiten het zicht van de bewindhebbers om. Met de emolumenten werd dan ook regelmatig gefraudeerd, bijvoorbeeld door te rommelen met de goudgewichten. Ook bedragen die legaal waren geïnd als emolumenten konden echter misbruikt worden, doordat ze een goed startkapitaal vormden om privéhandel mee te bedrijven.

Om de problemen het hoofd te bieden, kreeg Abraham Houtman de opdracht mee om bij zijn komst aan alle commiezen mee te delen dat de emolumenten direct werden afgeschafft. In plaats daarvan bedachten de Amsterdamse bewindhebbers een nieuw bonusstelsel waarmee de commiezen hun reguliere loon konden aanvullen.³³ Dit nieuwe stelsel was gebaseerd op de totale opbrengst van de Afrikaanse handel van de Compagnie. Volgens het nieuw opgestelde handelsplan zouden de bewindhebbers 12% van de winst die gemaakt werd op slavenschepen en retourshepen naar Afrika reserveren als extra beloning voor het lokale personeel. Een deel hiervan bestond uit prestatiegerichte emolumenten die waren bedoeld voor commiezen op de vijf best presterende forten. Het nieuwe bonusstelsel loste enkele problemen met de oude emolumenten op. Om te beginnen werden

31 NA, WIC 835, vergadering Heren Tien 20 juli 1693.

32 Willem Bosman, *Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Goud- Tand- en Slavekust* (Amsterdam 1737, eerste uitgave: 1704) 90.

33 NA, WIC 771, extract uit register der resolutiën Heren Tien, 9 juli 1722.

de nieuwe emolumenten vastgesteld door de bewindhebbers in de Republiek en konden de commiezen er dus geen fraude meer mee plegen. Bovendien zou de Compagnie de bedragen pas na twee jaar uitbetalen en dan nog alleen bij goed gedrag, 'opdat de compagnie deste geruster magh sijn, op het gedragh, conduites, en directie van alle haare bediendens.'³⁴ Tot slot werden de nieuwe bonussen berekend over de nettowinst. Als de slaven en retourshepen met verliezen thuiskwamen, werden er dus ook geen bonussen uitbetaald, waardoor de emolumenten nooit voor verliezen konden zorgen. De nieuwe bonussen waren volgens de bewindhebbers alsnog 'seer groot en rijkkelijk', dus de commiezen zouden niets te klagen hebben.³⁵

Heftige protesten

Gehoor gevend aan de oproep van Abraham Houtman reisden de commiezen van de buitenforten in de dagen na zijn installatie naar Elmina. Daar kregen ze – naast een nieuwe en onbekende baas – ook de nieuwe handelsregels voorgeschoteld. Vanaf het begin werd er veel kritiek op geuit. Volgens de afgezette Willem Butler was er sprake van een 'generale droefheijd' onder de bedienden, maar alle commiezen moesten een eed zweren op de nieuwe regels.³⁶ Enkelen van hen gaven daarbij aan dat ze zo snel mogelijk ontslag uit compagniesdienst zouden aanvragen bij de bewindhebbers. Als één van de laatste commiezen kwam Pieter van Schaagen aan in Elmina. Zijn acceptatie van de nieuwe handelsregels was cruciaal: hij was immers door de bewindhebbers gepromoveerd tot lid van de Raad. Van Schaagen was uiteraard ingenomen met deze promotie, maar ook hij had zijn twijfels bij de nieuwe regeling voor de emolumenten. Na enkele dagen bedenktijd besloot hij ermee in te stemmen, maar niet van harte. Zijn kritische houding leverde hem direct ruzie op met Houtman.³⁷ De nieuwe directeur-generaal was echter vastbesloten de regels van de Amsterdamse bewindhebbers te implementeren.

Zoals gebruikelijk bij de aanstelling van een nieuwe directeur-generaal kreeg Houtman in de weken na zijn aanstelling bezoek van Afrikanen uit 'alle de landschappen, niet alleen langs de zeecest, maar ook te landewaards

34 Ibidem.

35 Ibidem.

36 NA, WIC 105, Butler aan Heren Tien, 10 februari 1723.

37 Ibidem.

in.³⁸ Zij kwamen hem feliciteren en verwachtten tevens een verering te krijgen. Houtman maakte van de gelegenheid gebruik om ook hen de nieuwe handelspraktijk uit te leggen en ze ervan te verzekeren dat er voortaan geen 'agterwigt' meer gebruikt zou worden bij de compagniesforten. De stemming onder de commiezen die terugreisden naar hun buitenforten zal niet best zijn geweest. Allen kregen ze een nieuw setje goudgewichten, balansen en schaaltes mee. Om het gebruik van het 'agterwigt' in de toekomst te voorkomen, moesten ze hun oude gewichten bovendien opzenden naar Elmina. In de maanden die volgden, zouden de commiezen de nieuwe handelsregels in de praktijk gaan brengen.

Abraham Houtman probeerde ondertussen te wennen aan het leven op de Goudkust. De vele werkzaamheden vielen hem zwaar. Bovendien bleken de bewindhebbers in de Republiek niet zo scheutig met het zenden van verse proviand voor zijn directeursstafel, waaraan onder anderen ook de nieuwe opperkoopman Van Echten een plaats had. Ook trad Houtman conform zijn functie op als gastheer voor kapiteins van bezoekende schepen, waardoor hij soms meer dan twaalf tafelenoten had.³⁹ De nieuwe directeur-generaal kwam zo weinig mogelijk buiten het fort, waarschijnlijk om zijn oude lichaam niet teveel bloot te stellen aan de 'swavelagtige en pestilentielle dampen' die volgens velen de oorzaak waren van zoveel dood en verderf onder de Europeanen op de Goudkust.⁴⁰ Butler, die zich tijdens het directeur-generaalschap van Houtman nog op de kust bevond, schreef dat de directeur-generaal 'geene drie maalen het kasteel heeft rond gegaan, noch geen vijfmaal uit zijn logement geweest.'⁴¹ Houtman begon zelf waarschijnlijk ook te twifelen aan de haalbaarheid van de reorganisatiepoging. Zo moest hij na enkele maanden toegeven dat het plan met de nieuwe emolumenten niet zo goed functioneerde als vooraf gehoopt. Er zaten enkele praktische bezwaren aan die de bewindhebbers in hun Amsterdamse raadskamer niet hadden voorzien.

Om te beginnen kwamen veel commiezen in de problemen door de kosten van levensonderhoud op de Goudkust. Hun reguliere loon werd in principe pas na terugkomst in de Republiek uitbetaald, zolang ze in Afrika waren kregen de commiezen maandelijks zo'n f 20 aan kostgeld. Van dat geld moest uiteraard etenswaar worden aangeschaft, maar er waren meer

38 Ibidem en NA, NBKG 89, dagregister Houtman, 3 oktober 1722.

39 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 12 mei 1723.

40 NA, WIC 104, Butler aan Heren Tien, 1 mei 1719.

41 Clement, *West-Indische Compagnie op de Goudkust*, deel I. Deductie van Willem Butler (ongedateerd).

kostenposten. Zo werden de commiezen geacht enige 'swarte dienaars' in dienst te nemen, die ze zelf moesten financieren. Abraham Houtman was er al snel van overtuigd dat de kostgelden die de commiezen op de Goudkust ontvingen niet toereikend waren voor het in dienst nemen van enkele bedienden. Volgens hem moesten de hoofden van de fortten minstens drie á vier Afrikaanse jongens in dienst hebben, 'om het fatsoen selve van de ed: Comp: op te houden.'⁴² Onder de oude handelsregels konden de commiezen dergelijke kostenposten financieren met behulp van de extra inkomsten uit de emolumenten. De nieuwe emolumenten werden echter eerst na jaren uitbetaald en in principe pas in Nederland. Houtman stelde nog voor om als remedie een deel van het verdiende reguliere loon al op de Goudkust uit te keren, maar de commiezen zagen dat niet zitten: 'wat sullen wij dan hebben als wij eens weeder in't vaderland comen, zullen we dan bedelen gaan?'⁴³

De afschaffing van het 'agterwigt' zorgde er ook voor dat de bedienden niet langer geschenken voor Afrikaanse kooplieden konden financieren, met als gevolg dat deze kooplieden de Nederlandse fortten begonnen te mijden. Bovendien maakte Houtman gewag van een ander fenomeen. De Afrikaanse handelaren die uit het binnenland kwamen, meldden zich meestal niet direct bij de Europese fortten. In plaats daarvan zochten ze eerst lokale, Afrikaanse handelsmakelaars op. De binnenlandse handelaren zouden zo gewend zijn geweest aan het betalen van het 'agterwigt', dat ze na de introductie van het nieuwe handelsplan simpelweg bedrogen werden door de makelaars. Die staken de bonús voortaan in eigen zak. Het is niet na te gaan hoe wijdverspreid deze praktijk was, maar dat de nieuwe regels hun weerslag hadden op de handelsrelatie tussen WIC-personeel en Afrikanen is duidelijk. Overigens bleven de commiezen ook na afschaffing van de oude emolumenten nog wel in beperkte mate vereringen geven, ten koste van de Compagnie. Pieter van Schaagen maakte het kennelijk het bontst. Hij werd in 1723 aangesteld als hoofd van één van de grotere fortten op de Goudkust, waarna de lokale Afrikanen volgens gebruik geschenken verwachtten. Om deze geschenken te kunnen betalen bracht hij de WIC honderden guldens in rekening, tot frustratie van Houtman.⁴⁴

42 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 12 mei 1723.

43 Ibidem.

44 Ibidem.

Buitenstaanders op de Goudkust

De bewindhebbers van de Compagnie hadden een groot risico genomen. Houtman, Van Echten en Paludanus waren nieuwkomers op de Goudkust, in tegenstelling tot veel van hun voorgangers. Hun komst betekende dat sommige bedienden die op promotie hadden gehoopt zich gepasseerd voelden. Zijn introductie van het gehate handelsplan maakte Houtman daarnaast niet geliefd, hoewel ook bij zijn gedrag vraagtekens te plaatsen zijn. De nieuwe directeur-generaal regeerde op een zeer autoritaire manier en met de harde hand. Een oppercommies schreef dat 'geen van alle bediendens naar sijn zin iets kunnen doen'.⁴⁵ De eerdergenoemde Van Schaagen meende dat het gedrag van Houtman 'eerder een barbaer als een Cristen mens gelijkt' en schreef dat iedereen onder het nieuwe bewind moest 'zugten en zig beclaegen'.⁴⁶

*Eén van de laatste handtekeningen van Abraham Houtman.
Collectie Nationaal Archief, WIC 105.*

De carrière van Cornelis van Echten en Anthony Paludanus op de Goudkust verliep ook niet rooskleurig. De laatstgenoemde lijkt wel een kundig persoon te zijn geweest. Al na enkele weken in West-Afrika wist hij een voorlopig akkoord te sluiten met een machtige Afrikaanse koopman waar de WIC al jaren een conflict mee had. Toen Paludanus op 3 december 1722 terugkeerde van deze vredesmissie, kreeg hij echter een 'vehemente coorts'. Drie dagen later overleed hij, ruim twee maanden na zijn aankomst op de Goudkust.⁴⁷ Van Echten, de nieuwe opperkoopman, presteerde een stuk minder. In zijn nieuwe functie was hij onder meer verantwoordelijk voor de inventarisatie van de handelsgoederen in het magazijn in Elmina.

45 NA, WIC 921, De Crane aan Kamer Zeeland, 10 februari 1723.

46 NA, WIC 105, Van Schaagen aan Heren Tien, 7 februari 1723.

47 NA, WIC 105, brief Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723.

Daarvan kwam niets terecht, temeer doordat hij half december 1722 ziek en bedlegerig werd. Vóór die tijd had hij zich al afgezonderd van zijn collega's. Het lijkt erop dat Van Echten na het overlijden van Paludanus depressief is geworden. Volgens Houtman hield hij zijn bed 'uijt melancolie, om dat zijn empoij hem te swaar was'.⁴⁸ Elders schreef de directeur-generaal: 'niemand kan soo een siekte begrijpen, die niet doet als te bedde leggen, en echter sonder coorts is'.⁴⁹ Wat de aard van zijn klachten ook was, Van Echten ging eraan te gronde. Op 20 januari 1723 overleed hij in Elmina.

Dat Abraham Houtman als buitenstaander weinig kennis had van de handel op de Goudkust, valt te concluderen uit twee onpraktische hervormingspogingen die hij voorstelde.⁵⁰ Het eerste betrof zijn idee om enkele forten te ruilen met de Engelse Royal African Company (RAC). Daardoor zou men de kust kunnen verdelen in een Engelse en een Nederlandse zone, waardoor beide concurrerende compagnieën niet meer in elkaars vaarwater zouden zitten. De bewindhebbers schoven het plan echter terzijde, waarschijnlijk omdat het van weinig realiteitszin getuigde. De ruil die Houtman voorstelde lijkt bijvoorbeeld geen rekening te hebben gehouden met enkele historische gevoeligheden, zoals de handel rond de kustplaats Cormantijn. Aan het eind van de zeventiende eeuw was die plaats betwist tussen de WIC en de RAC, in het Plan Houtman zou Cormantijn simpelweg in de Nederlandse zone komen te liggen. Ook het idee van de nieuwe directeur-generaal om een eigen WIC-munteenheid te introduceren op de Goudkust verdween in de prullenmand. Deze munteenheid zou een einde moeten maken aan het probleem van vals goud. Het ging meestal om zeer grof goud of kleine 'bergstukjes' die 'kakeraas' werden genoemd. Veel WIC-soldaten werden hiermee opgelicht. Op Afrikaanse markten waar ze hun levenswaar insloegen kregen ze niet zelden 'kakeraas' terug als wisselgeld in plaats van echt goud. Door de introductie van een eigen munt en het maken van afspraken met Afrikanen over de acceptatie hiervan, kon het probleem van de 'kakeraas' de wereld uit worden geholpen. Aan dit plan zaten echter zoveel haken en ogen dat de bewindhebbers van de Compagnie er niets mee hebben gedaan.

Geïsoleerd in zijn ivoren toren, voelde Houtman zich intussen steeds slechter. Mede door zijn beleid had hij 'wijgnigh off schier geen goede vrienden' op de kust.⁵¹ Zelf schreef hij over zijn situatie dat hij niet geloofde

48 NA, WIC 921, Houtman aan Kamer Amsterdam, 10 februari 1723.

49 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723.

50 Ibidem.

51 43 NA, WIC 106, onderschepte brief van een neef van Houtman aan Houtman, 8 juni 1723.

'datter ooit [een directeur-]generaal voor mij geweest is soo ongelukkig als ik ben' en al na enkele maanden verzocht hij de bewindhebbers om ontslag.⁵² Alle problemen waar Houtman in zijn eerste maanden tegenaan was gelopen, waren echter nog niet bekend in de Republiek. De bewindhebbers waren vastbesloten om door te gaan met hun reorganisatie en hadden al besloten om nog een nieuweling als oppercommies naar Elmina te sturen. Het betrof Mattheus de Crane, een koopman die tevens stadsvendumeester van Vlissingen was. Halverwege januari 1723 arriveerde De Crane in Elmina, waar hij wegens het overlijden van Van Echten razendsnel gepromoveerd werd tot opperkoopman. Houtman had die promotie nog willen voorkomen. Door schade en schande wijs geworden, schreef hij aan de bewindhebbers dat het opperkoopmanschap 'geen post voor een nieuweling' was.⁵³ Zijn voorkeur ging uit naar het voormalige hoofd van een WIC-factorij op de Slavenkust, maar die weigerde om onder de nieuwe handelsvoorwaarden opperkoopman te worden. Intussen vertrok Pieter van Schaagen, de oppercommies met wie Houtman in onmin leefde, naar de Republiek wegens ziekte. Ook voormalig directeur-generaal Butler en oud-opperkoopman Van Naarsen repatrieerden begin 1723. Bij terugkomst in de Republiek hadden zij, net als veel andere bedienden, geen goed woord over voor Houtman. De directeur-generaal werd beschuldigd van wanbeleid, fraude, afpersing en ontucht met een minderjarige slavine.⁵⁴ Hij zou echter geen kans meer krijgen om op alle beschuldigingen te reageren. Begin mei 1723 werd Houtman ziek en zijn situatie verslechterde snel. Op maandagavond 17 mei, omstreeks de klok van elf uur, overleed de ongelukkige en gehate directeur-generaal in Elmina.⁵⁵

Business as usual

Abraham Houtman had zich aan de bewindhebbers voorgesteld als 'een getrouw dienaar, en van die character, die zig selven van geen een penning op een onbehoorlijke manier zoekt nog zal verrijken'.⁵⁶ Toch kregen de bewindhebbers van de Compagnie in mei 1723 door dat er iets niet klopte. Rond de tijd dat Houtman overleed, arriveerden twee WIC-schepen uit El-

52 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723.

53 Ibidem.

54 NA, WIC 106, onderschepde brief van neef aan Houtman, 8 juni 1723.

55 NA, NBKG 89, dagregister 18 mei 1723.

56 NA, WIC 105, Houtman aan Heren Tien, 10 februari 1723.

mina in de Republiek. Op zowel de *Nieuwenhoven* als de *Amsterdam* werden illegale verzendingen van goud, wisselbrieven en private correspondentie van Houtman gevonden. Het ging onder meer om 60 mark goud (tegen de officiële WIC-wisselkoers f 19.200 waard) en een wisselbrief van f 9.600.⁵⁷ Een enorm bedrag dat Houtman nooit legaal verkregen kon hebben. De bewindhebbers zullen teleurgesteld zijn geweest dat hun ideale kandidaat wellicht nog meer had gefraudeerd dan al zijn voorgangers. De ontslagbrief die de bewindhebbers vervolgens op 29 juli schreven, zou Houtman echter niet meer lezen.⁵⁸ Ze konden niet weten dat de directeur-generaal twee maanden daarvoor al was overleden.

Na de dood van Houtman was De Crane provisioneel directeur-generaal geworden. Daarmee waren de zaken niet verbeterd. De nieuwe leidinggevende hield er een excentrieke handelwijze op na en stelde zich agressief op tegenover Afrikaanse kooplieden. Bovendien maakte hij er geen geheim van dat het zijn belangrijkste doel was om zo snel mogelijk een fortuin te maken op de Goudkust. Enkele commiezen stuurden vanuit Elmina een brief naar de Heren Tien om te klagen over zijn wanbeleid.⁵⁹ Toen deze brief het hoogste bestuurscollege bereikte, was het besluit al gevallen om De Crane niet aan te stellen als directeur-generaal. Het lijkt erop dat de bewindhebbers inzagen dat ervaring op de Goudkust toch een noodzakelijke vereiste voor de functie was. Daarom besloten ze Pieter Valkenier aan te stellen, een oud-bediende die eerder in dienst van de Compagnie tot oppercommies was opgeklommen en in 1715 was gerepatrieerd. Het nieuwe handelsplan trokken ze na alle klachten van de commiezen echter niet direct in. In plaats daarvan vergaderde een commissie van de Heren Tien over mogelijke oplossingen voor de klachten.⁶⁰ Uiteindelijk werd besloten dat WIC-bedienden voortaan weer geschenken mochten aanbieden aan Afrikaanse kooplieden, mits ze hiervoor toestemming hadden van de directeur-generaal. De Compagnie zou deze geschenken financieren, voor zover deze kostenpost voor de hele Goudkust jaarlijks niet hoger was dan acht mark goud. Om in hun kosten van levensonderhoud tegemoet te komen, mochten de commiezen voortaan jaarlijks een voorschot op hun emolumenten opnemen. Deze oplossing bleek achteraf niet ideaal, vooral doordat het vaststellen van de emolumenten vaak lange tijd in beslag nam.

57 NA, WIC 447, vergadering Kamer Amsterdam, 21 mei 1723.

58 NA, WIC 56, Heren Tien aan Houtman, 29 juli 1723.

59 NA, WIC 105, brief Van Goch, Van Kemmena en De La Planque aan Heren Tien, [datum niet leesbaar], 1723.

60 NA, WIC 6, vergadering Heren Tien 29 juli 1723.

Commiezen bleven klagen en ook Valkenier schreef dat 'dit waerlijk geen landen sijn om voor niemandal te werken'.⁶¹ Het belangrijkste was wellicht dat de handelsresultaten van de Goudkust niet verbeterden als gevolg van de introductie van de nieuwe regels. In 1729 besloten de Heren Tien daarom het hele handelsplan in te trekken, omdat het niet voldeed aan 'het salutair oogmerk, 't welk aanlijding tot het zelve gegeven heeft'.⁶² Daarmee was de reorganisatiepoging definitief mislukt.

Conclusie

Privéhandel door compagniesbedienden was endemisch op de Goudkust. Ondanks de strijd van de WIC hiertegen, vervulde het echter ook een functie: door voor eigen rekening handel te drijven, konden de commiezen hun karige officiële inkomsten aanvullen en zelf bepaalde lasten dragen. Of het netto-effect voor de WIC positief of negatief was, is lastig te bepalen. Duidelijk is in ieder geval dat de bewindhebbers maar weinig inzicht hadden in de werkelijke gang van zaken op de Goudkust. De tweedelige hervormingspoging van de Kamer Amsterdam, die bestond uit het vervangen van de hoogste leiding in Elmina en het introduceren van nieuwe handelsregels, was op papier een solide poging om privéhandel de kop in te drukken. De vervanging van de top was echter een ramp. Houtman, Van Echten, Paludanus en De Crane leken betrouwbare personen. In de praktijk bleken ze door hun onervarenheid echter totaal ongeschikt, wellicht op Paludanus na. Ook de ontworpen handelsregels werkten in de praktijk niet. Het plan van aanpak, bedacht in een Amsterdamse raadskamer, stond te ver af van de realiteit van West-Afrika.

Over de auteur

Gerhard de Kok is bedrijfseconoom en historicus. Hij verkreeg in 2012 zijn mastertitel Maritieme Geschiedenis (cum laude) aan de Universiteit Leiden. Daarna is hij werkzaam geweest als financieel redacteur bij een vaktijdschrift en als onderzoeksassistent voor het NWO-project *Dutch-Atlantic Connections*. Inmiddels werkt hij op de Universiteit Leiden aan een promotieonderzoek naar de economische effecten van de Nederlandse deelname aan de Trans-Atlantische slavenhandel.

61 NA, WIC 107, Valkenier aan Heren Tien, 30 maart 1726.

62 NA, WIC 56, Heren Tien aan directeur-generaal en raden, 13 oktober 1729.

Vissen onder Oostenrijkse vlag

Middelharnis tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784)

Marlies Jongejan

Abstract

Middelharnis, a fishing village in the south of Holland, had an important fish auction and was a major supplier of turbot to the English market. As a result of the Fourth Anglo-Dutch War, fishing came to a standstill which in turn reduced the village to great poverty in course of 1781. In 1782 the 30 fishing boats were sold to the subjects of the neutral Austrian Netherlands and the shipmates were registered as burghers of Ghent, enabling the fisherman to return to sea. The boats remained based in Middelharnis. Several sources show that the false sales did indeed make it possible to fish at sea once more. Even the turbot-trade with London was resumed. Although all trade with England was strictly forbidden, the ship-owners of Middelharnis claimed the neutralization gave them the authority to do so. After the armistice between France, Spain and England on January 20th 1783, the fishing boats were immediately repurchased by their original owners.

Door de Vierde Engelse Oorlog, die op 20 december 1780 begon, kwam de zeevisserij in de Republiek der Verenigde Nederlanden stil te liggen. Engelse oorlogsbodems die voor de zeegaten patrouilleerden en een grote hoeveelheid Engelse schepen van allerlei aard die als kaperschip de zee opgingen, maakten dat de vissersvloot lange tijd niet uit kon varen. Middelharnis, een vissersdorp in het zuiden van Holland, had een belangrijke visafslag en was een grote leverancier van tarbot voor de Engelse markt. Hiermee onderscheidde het dorp zich van andere vissersplaatsen. De bedrijvigheid kwam door de oorlogsomstandigheden vrijwel stil te liggen. In Middelharnis zaten de honderden vissers in het voorjaar van 1782 al vijftien maanden zonder inkomen. De diaconie kon de ondersteuning van de vissers niet meer financieren met de schamele opbrengst uit de wekelijkse